

SZEMLE

*A nagyság lehetősége*Wodianer-Nemessuri Zoltán: *Végvidék (1561–1569)*

„Uraim, le a kalapokkal!” – köszöntötte a kritikus szűk kétszáz

évvel ezelőtt Jósika *Abafiját*. Akkor egy meglett korú író lépett ki az ismeretlenségből egy jelentős – bár ma már nehezen olvasható – történelmi regénnyel. Az 1948-as születésű Wodianer-Nemessurit sem tartottuk eddig számon, és egyszerűen csak szerzőként a kutatásokon alapuló történelmi regénnyel topan elénk, mikor már évek óta azt halljuk, hogy csak a történelmet fikciószerűen leleplező, áltörténelmi regényt szabad írni. Elénk állítja Gyulaffy László csobánci várkapitány übermenschén túlnyúló, eposzi méretű alakját, mikor többségünk műveltsége jó, ha – a regényben szintén fölbukkanó – Thúry Györgyöt tartotta számon (az irodalomból ismert drégelyi, egri és szigetvári hősök mellett). De nem ezért kell levennünk mű és írója előtt ma a „kalapokat”. Hanem mert alighanem remekmű született (ebben már nem tudja követni az *Abafi*). Szilágyi István *Hollóidőjéhez* hasonlítható, bár annak mitologikus atmoszféráját nem utánozza, tényszerű epikai hitelével inkább Laczkó Géza méltatlanul kevésbé emlegetett *Rákóczi*árá emlékeztet.

Az 1560-as évek eseményei hol cselekményben, hol elmélkedésben bővelkedő jelenetek váltakoztatásával elevenednek meg, sokoldalúan világítva meg a kort és annak egyik eszményi szereplőjét. A fő helyszínek is – a balatonfelvidéki végvárak, a magyarországi hadak győri főhadiszállása és Bécs – állandó körforgásban mutatkoznak meg. Magyarország a létbizonytalanság, a folyamatos életveszély terepe. Magyar és török portyázók, átvonuló seregek, elvadult hajdúk, gyilkos indulatú parasztok és pász-

HITEL KÖNYVMŰHELY,
2012

torok veszélyeztetik az útonjárót – és az ott-hon maradót. Nincs

pénz a várakra, a seregekre, a hadjáratokra (se magyarnak, se osztráknak, se töröknek). A lelkiismeretes úr, például Gyulaffy is kénytelen néha a jogos járandóságon túl sarcolni a környék lakosságát (a regény is egy ilyen jelenettel indul: Pribék Miska főlegény a balatoni halászok napi fogását kobozza el, és szállíttatja a várbeliek élelmezésére). Nyüzsögnek a kémek és az intrikusok. És mégis állnak még várak, indulnak, ha nyögvenyelősen is, hadjáratok, folyik a munka, nem tűnik el sem a jellem, sem a becsület.

Apokaliptikus az idő. Salm, a magyarországi hadak hozzáértő és jó szándékú, ám a bécsi haditanács által folyton akadályozott főparancsnoka tisztán látja Magyarország és Európa helyzetét: „ha az udvar továbbra is így kezeli Pannóniát, s a magyarok nem kapnak észbe, a küzdelem száz évig is eltart. Nagy kérdés, hogy a kivérzett ország képes-e magához térni, vagy elnéptelenedve visszasüllyed eredeti állapotába, végül a leégett, porig rombolt falvakba idegenek telepednek. [...] Egész Európa hatalmi játszmák színtere, a kereszténység bomladozik, fölüti fejét az istentagadás és a kíméletlen önzés, a pénzéhes polgárok hatalma egyre nő, a nemesség vonakodik a fegyveres szolgálattól. Mintha a végítélet közeledne, olyan önfeladt a haláltánc Pannóniában is, a birodalomban is.” Anélkül, hogy a szerző didaktikus volna, máskor is saját jelenünkre ismerünk. Bálint úr, a szigligeti vár kapitánya élete nagy bűnéről vallva Pécs elveszéséről is szót ejt: „Elmondta, hogy a falak megerősítéséért mit sem tettek, holott

Pécstől alig pár mérföldre ólalkodott a pogány. A polgárok sajnálták a pénzt, a jobbagyok a munkát, a katonák tespedtek, pedig lett volna hozzáértő pallér. A kövek egy része leomlott, a kapugerendák kirohadtak, a vasalat berozsdált, az árkok eltömődtek. Kutya se törődött a romlással, holott a szomszéd Siklóst, a Perényiek ősi fészkrét hosszas ágyúzással bevette a török. Hihetetlen, de ez sem ösztönözte cselekvésre a tanácsurakat. – Mintha a végzet sújtott volna ránk – morogta Bálint úr. – Csudára vártunk, vagy a fene tudja. Tétlen néztük a pusztulást. Azonfölül a rossz példa ragadós. Mi, katonák, egy idő után csak a szerzéssel törődünk. Tudják kelmetek: a pécsi civitas gazdag volt.” Írhatott volna a szerző akár a jelenről is regényt, mindezt ott is fölvehette volna. De távlatban talán kikerekíthetőbbek a sorskérdések, kihúzódhat a napi elfoglaltságok közegeből, rádöbbsenhet múltunk, hagyományaink érvényességére. És az illúziótlan ábrázolás mögé egy történelmi regényben óhatatlanul benyomul a mégiscsak eljött megszabadulás távlata. Így, ami egy jelenkorban játszódó műben kétségbeesett reménynek látszhatna, meggondolandó tapasztalattá aszúsodik: sokszor az hozza az új erőt, ami gyengítésként érkezik. A reformáció épp a török veszedelem idején okoz belső meghasonlást, ám felszítja az elhivatottságtudatot is („ami megosztja a várnépet, ugyanakkor a lanyhák figyelmét a valásra irányítja”). Nádasdy, a nádor tisztában van azzal, mekkora csapás volna, ha megvalósulna a bécsi intrikusok terve – mint ahogy meg is valósul –, és elűznék Gyulaffyt a várából: „Ám ha Gyulaffyt elcsapnák, és távozna, egy okkal több, hogy összefogjunk.” Gyulaffy maga szintén hasonló szellemben mérlegeli családjá ősi várának elvesztését és saját Erdélybe menekülését: „Eleget harcolt. És miért? Hogy a végén elveszítse egyetlen örökségét, Csobáncot. De hátha így kell lennie? Hátha Erdélyben feladat vár rá.” Talán nyereséggé tehető egyszer még a magyar átok, az „örökös széthúzás” (amelynek egyik okaként a szokatlanul „vegyes társaság”, másikként a

„magyar sors: örökös billegés Kelet és Nyugat közt” van megnevezve).

Gyulaffy rettenthetetlen katona, félve tisztelt, ellentmondást nem tűrő parancsnok, verhetetlen párbajhős (ez mind: történelmi tény!). Egyben gyöngéd férj, érett, árnyalt jellem. „Nem sietett, hagyta, hogy a helyzet kiforrja magát”, de adott helyzetben habozás nélkül cselekszik. Az azonnali döntést valamint a teljes engedelmeséget másoktól is elvárja, ezért hemzseg a sok „hirtelen” (és szinonimái) az szövegben, ezért beszél ő is és minden hozzá hasonló „förmelve” embereivel. Különös bravúrja Gyulaffy jellemzésének, hogy kételkedő töprengései, lelki finomsága nem hiteltelelníti egy tömbből faragott hősi mivoltát. Született – és képzett, tapasztalt – vezér, azok közül, „akik a hírnevet sokra, az életet kevésre becsülték”. Rendíthetetlen, mint a szikla: „Tán egy régebbi kor embere, ki változatlan született újjá, vagy a múlt idő emléke, mint a Szent György-hegy bazaltfolyása.” A testi és lelki erő ilyen koncentrátsága kell hogy esély legyen a teljes emberségre, különösen állandóan a halál torkában forgolódva. Hiszen csak magára számíthat, ha rendet akar: „Nincs törvény, nincs igazság, ha maga nem teremti meg.” Csak példaképként számíthat mások tiszteletére és engedelmeségére: „Szeplőtelen hírneve tartja életben.” A rendíthetetlen szikla azonban eleven is, mint a víztükrök: „Itt a végeken úgy hullámzik a harc, mint viharban a Balaton. – Akár a kelmed hangulata.” A feleségével – ki más engedhetne meg ilyen megjegyzést vele szemben – folytatott párbeszéd nemcsak a jellem érző, érzékeny, indulatos oldalára irányítja a figyelmet, hanem egymásra vetít tájat, történelmet, jellemet is. Sugallva: talán csak az elemi adottságokra ráhangolódva, azokat kiismerve jöhet létre emberi nagyság.

A kétely, a belső vívódás azonban a nagyságtól sem idegen. Ám nem kell hogy lerombolja azt. Gyulaffy sokféle ok miatt fölérősödő kételyei között is kikezsdhetetlen hős marad. Pedig a regény a főszereplő váltságának a történeteként is olvasható. A mű

[Szemle]

elején még saját helytállásának nélkülözhetetlenségének öntudatával állítja: „itt dől el Magyarország sorsa. A végeken.” Később egyre többször törnek rá a kétségek: „mi végre élünk? Mit ér a harc, ha nem fogy az ellenség? [...] A világot olyanok kormányozzák, akiknek a koncon kívül semmi sem fontos.” A hős szerepét azonban nem csak a hatalmi harcok és az emberi önzés eluralkodása kérdőjelezi meg. Maga az emberi lét tetszik jelentéktelenné: „Újabban sokat tűnődött az élet értelmén, és oda jutott: a lét véges, a diadal kétséges, az ember apró örvény az idő sodrában, vagy porszem a parton, melyet a hullámok elmosnak, a dolgok más mederbe terelődnek, végül mindent belep a feledés.”

Elérkeztünk a művet szervező alapkérdésekhez, amelyek párhuzamosan bomlanak ki az egyetemes létezés, a nemzet (társadalom) és az egyén szintjén. Mi az ember? Önálló, rendíthetetlen teljesség: vezér? Vagy porszem? Honnan várhatja a magyarság sorsa jobbra fordulását? Önmagától vagy csak külső segítségtől? A híres hadakozók – Gyulaffy, Thúry, Tahy Ferenc – magukra számítanak. De el-elbizonytalanodnak. Magyar Bálint, a szigligeti vár ura csak a birodalomban reménykedik. A kiemelkedő, önállósuló egyéniségek szerinte épp hogy provokálják a birodalmat, veszélyeztetik az egységet: „Nem jól van ez így, de míg a Haditanács egyesek pártütését tárgyalja, ahelyett hogy hadat szervezne, és így a kétkedőket meggyőzné, hogy érdemes rá köteni, addig azt is elveszítjük, amink van. A végén nem lesz mit visszafoglalni. A tét nem László úr hősködése, hanem a bécsiek jóakarata. Rajtuk múlik, merre megyünk, ha megyünk egyáltalán.” A feljelentetés is megengedhető eszköznek tűnik a „hősködők” ellensúlyozására. Ám ő is elbizonytalanodik, és élete vége felé inkább már Gyulaffy pártjára áll. Nádasdy, a nádor és Tahy főkapitány vitájában csap össze legnyíltabban a két álláspont: „Tudja-e – kezdte halkán –, hogy a várak fenntartása mi pénzbe kerül? Ez a kivérzett ország az évről évre összehívott hadakat sem képes élel-

mezni, holott pár hétről van szó. Nem öntünk ágyút, nem készítünk muskétát, legfeljebb a cipszerek Kassán és Mecenzéfen. Várainkat taljánok erősítik. Az ifjúság tanulatlan. Csak marhából, gabonából nem lehet megélni. Vegye észre nagyságod: Hunyadi Mátyás korának vége. Mi egy birodalom része vagyunk. A rendek akarták így, az előző királyok szerződéseit jóvá hagyván. Helyes volt, mert egy másik iszonyú birodalommal állunk szemben. A német fejedelmek és az ausztriai tartományok felajánlásai nélkül semmire se mennénk. A nemesség széttűllőben, menekül, ki merre lát... Vajon hány Zrínyink, Batthyányink, Gyulaffynk, Thúrynk van? Nem sok, ugye? – Hát nem. – Ófelsége ideküldte Pallavicini marsallt, azután Salmot. Jó vezérek? – Jók. – Az impérium éppúgy, mint a töröké, sokféle. Számatalan érdek csatázik, köztük a miénk – és van más. Ennyi nyavalyát őfelsége sem tud orvosolni. [...] Csakhogy más a maradék Magyarország, megint más a birodalmi érdek. A kettő közt kell hidat verni, mert növeli a veszteséget, ki elfödi azt. – Túl sokfelé húzunk – mondta végül –, de higgye meg: ebben a helyzetben nem harcolhatunk kétfelé.” A „növeli a veszteséget, ki elfödi azt” utalás is felfigyeltet a mű egy alapvető erényére. Wodianer-Nemessuri úgy veti föl a bemutatott kor (és a mögé érhető jelen) gondjait, hogy azokat hozzáköti a magyarság – de egyáltalán: a történelem – tartós sorskérdéseihez, azok emblematikus megfogalmazásaihoz. A két pogány közt őrlődő, önmagára utalt nemzet képe Zrínyi felé mutat: „Álnok Nyugat, rabló Kelet... S mióta őrlődünk kettejük között... [...] – Akkor még volt erőnk. – Van az most is. Vezér kéne és akarat.” Bocskai meg általában mindenféle érdekegyeztetés szelleme vetül a következő sorokra: „ezeket a csavargó hajdúkat már most le kéne telepíteni. Nincsteléneknek mit se számít a haza. Vagyontalan ahhoz húz, aki megfizeti.” Az egyéni vitézség és a modern hadviselés ellentéte már Nádasdy és Tahy idézett vitájában is eszünkbe juttathatta Nagy Lajos és Toldi

jelenetét a *Toldi estéjéből*. Ugyanezeknek egy későbbi beszélgetése még inkább, hiszen itt a két lehetőség hagyomány és modernség, régi és új szembenállásaként vetődik föl: „Ami számít: az egy akarattal vezérelt sokaság. [...] Thúry, Gyulaffy kiválóak, egyben fékezhetetlen individuumok. Tömegharcban, a hadak összecsapásakor nem rájuk van szükség. [...] Gondoljon Mohácsra! Ott harmincezer Gyulaffy harcolt, a török névtelen tüzerekből és janicsárokból állt. Igaz, a háború nem csupa döntő ütközet, ám a végső diadalhoz kell az egységes vezetés.” (Egyszer Gyulaffy is az öreg Toldira emlékeztető anakronizmusként tűnik föl: „Az ifjabbak megmosolyogták, hogy ódzkodik a lőfegyverektől – persze titokban, nehogy meglássa –, mégis ragaszkodott a bevált régihez. Egy pisztolyt bárki el tud sütni, de kardhoz, kopjához ember kell.”)

A hős számít, vagy a sokaság? Porszem vagyunk, vagy minden? Ha az alapvető kérdésekre talán nem is tudunk végleges válaszokat találni, az általuk megnyitott szakadékok mégsem válnak okvetlenül csapdává vagy ketreccé. A feloldhatatlan ellentét kikezdi az otthonos bizonyosságokat, de túllendíthet az otthontalanság riadalmán is. Van valamiféle összhang, egyensúly, amely az ellentéteket összehétközteti, termékennyé teszi. Gyulaffy kíméletlenségig menő vitéségét a családja iránti szeretet, a társai és a föld népe iránti felelősség is táplálja. A török iránti gyűlölet pedig az iránta érzett tisztelettel vegyülve teszi megfontolt harcossá. A gyakorlati dolgokban való eligazodást, az áldozatkészséget az isteni felé megnyíló áhítat tetőzi be. (Az áhítat csúcsjelenetének a nagyvázsonyi pálosoknál játszódó rész van szánva, ám pont ez a pár oldal az, amikor elernyed a mű feszültsége, és ismeretterjesztő, illusztratív jellegűvé válik. Inkább bizonygatja, mint érzékelteti a szentség jelenlétét. De persze: lehet-e azt valójában érzékeltetni?) Az ellentétek között hidat verő fokozatok egységbe rendezik, az „örök körforgásba” kapcsolják a látszólag kibékíthetlent („Csak az emberek élnek-halnak, de a végtelen körforgásba még belekarcolni

se képesek”). (Ahogy a jelenből a múltba látó, jól értesült elbeszélői hangot is hitelesíti a sorskérdések, emberi helyzetek fölismeretazonosságai.)

Az összhang két szimbolikusnak tekinthető megnyilvánulása a táj és a művészet. A természet szépsége a harcok közepette is valamiféle reményt sugall. Különösen a Balaton-felvidék tűnik ki harmóniájával és otthonosságával (egyben újabb hagyományvonalat elevenítve: többek között Jókainál – mindenekelőtt *A magyar Tempevölgyben* – példája ez a táj és az ott zajló társasági élet az ember és a természet, valamint a különböző társadalmi rétegek között lehetséges harmóniának). Itt ember és természet, múlt és jelen egymásba áttűnő folyamatosság: „Ősinek és háborítatlannak látszott, pedig művelték, de emberi beavatkozás alig igazított rajta. [...] Benne van az elődök ragaszkodása a vérrel-verejtékkel átítatott földhöz, s a hagyomány, melyhez minden nemzedék visszanyúlhat, s abból meríthet, hogy valami újba fogjon.” (A legtöbben kedvvel mondanak és hallgatnak történeteket: egyben a hagyomány továbbadásáról is gondoskodva.) A mindig szűkre szabott, ám rendkívül érzékletes természetleírások így nem pusztán a cselekmény helyszíneit ismertetik, hanem rendre felvillantják a többnyire véres események mögé egy másik lét lehetőségét.

A művészet is harmónia evilági letéteményese a regényben. Föltűnik az öreg Tinódi Lantos Sebestyén, akit a magyar katonákon kívül a török is nagyra tart (ahogy Gyulaffy is maga mellé veszi majd a törökök félnótás dalnokát). Minden fontosabb szereplő költészetkedvelő: Gyulaffy éppúgy, mint a német Salm és Berg vagy a török Bajazid. A kérdés fontosságát jelzi, hogy ezen a területen követi el az egyik kirívó anakronizmust a szerző: úgy állítja be az 1554-ben született Balassi Bálintot – és az 1600-as években alkotó Wathay Ferencet –, mintha már az 1560-as években léteznének és hatnának a műveik. (A másik jelentéssel anakronizmus Nádasdy halálának későbbre csúsztatása, hogy beilleszkedjék a korszak-

[Szemle]

váltást jelző halálok és veszteségek Tinódi-tól Bajazidig és Bergig, valamint Salm leköszönésétől Gyulaffy elbujdosásáig tartó sorozatába. Hogy az álhábák mellett egy valódit is megemlítek – a pálosoknál játszódó jelenet didakszisa mellett az egyetlen kifogásomat –: az „Itt minden rólad szól” kifejezés kétszer is előfordul, pedig ez csak a divat által súlyosbított pongyolaság.) A vers példájává válik annak a termékeny rendnek, amely nélkül káoszba és reménytelenségbe sülyed a világ. A rendnek, amelyet Gyulaffy is megvalósít a saját környezetében, ahogy a pálos atyák is a magukéban vagy Salm és Bajazid a saját seregében. És több-kevesebb szilárdsággal a saját lelkiükben. Hiszen a belső és külső rend feltételezi egymást. Még birodalmi szinten is kiutat kínál „az irigységre és árulásra épített”, a Puchhaim-féle udvaroncok által vérrel és pénzzel összetartott struktúrából a Salm által fölvázolt, „tisztességre és kölcsönös érdekre” alapozó, hosszú távon tervező elképzelés: „Ő [Puchhaim] és a hozzá hasonlók miatt nem lesz béke Pannóniában évszázadok múltán sem; mindaddig, míg a hatalmat a főtanácsosnál belátóbbak nem gyakorolják. Tartós uralom csakis az alávetettek beleegyezésén alapulhat.” A minden összetevőjét a mű szerves részévé avató vers, a nagy és a kis képességű vitézt, a stratéját és a végrehajtót egységes egészbe fogó had, a különböző területeit esélyhez juttató ország, a maga értékes oldalainak egyikét sem elnyomó személyiség úgy nyitja meg a nagyság felé vezető utat, olyan belső erőt ad, amiről a különálló vagy széthúzó részek nem is álmodnak. És ami a pálosoknál fölhangzó éneket is átjárja: „A muzsika egy idő után elhalkult, azután megszólalt a kórus sorról sorra egymásba fonódó gregorián éneke. Ismerték, de a lelkiüket újra és újra felkavarta, háttorzongató érzéseket támasztott, eltávolította őket a földi teendőktől, gondolataikat fölemelte és magával ragadta, egyszersmind figyelmeztetett ember voltuk kicsinységére is.” A harmónia közegében így lesz a porszemlét rémülete egyben áhítat forrásává. A könyv

végén újra fölhorgadó érzés Gyulaffy személyes válságának is föloldása (lehet: hiszen a szerző a mű trilógiává bővítésén dolgozik, ki tudja, hol veszi föl a fonalat): „Gyulaffy a derült, tiszta égen hunyorgó csillagokat bámulta, ahogy Csobáncon és más várakban sok éjen át, s mint annyiszor, most is rabul ejtette a teremtés végtelensége, melyhez képest az emberélet nem több, mint egy felvillanó szikra.” (Alighanem számít: a porszemléről és örvényből itt szikra lett.)

Miként a nemzetpolitikában is az ellentétes nézetek közvetítése, kiegyezése lesz a kecsegtető megoldás. (Már Nádasdy és Tahy vitájában is: „Tahy érezte, hogy nem képes a nádorral vitázni. Cáfolhatatlanul érvel, csupán egy a gond: túlságosan fölülről nézi a dolgokat. [...] igaz van Nádasdynak, de Gyulaffynak is. Ki-ki tegye a maga dolgát, a többit a jövő dönti el.” De Gyulaffy is tisztában van vele, hogy a háború vezetéséhez hiányzik belőle a tanultság, a Salmot vagy Nádasdyt jellemző európai látókör.)

A regény elévülhetetlen érdeme, nagysága, hogy meg tud győzni a nagyság lehetőségéről. És ezt a magyar hagyomány közegébe helyezve, a magyar nagyságot is lehetségesnek mutatja, nem hallgatja el az ellenérveket és kétségeket. A deheroizálásban, lefelé nivellálásban, tekintélyrombolásban tobzódó korban hősiesség vállalkozás. Hogy komolyan vegye író és olvasó, talán kellett az utóbbi években újra erősödő rádöbbenés, hogy a mindent determinálni látszó struktúra egyrészt létezik, és szinte ellenállhatatlan, másrészt mintha mégis megroppant volna, és már nem okvetlenül képes minden neki nem szolgáló kiválóságot sem fölöslegessé tenni, sem visszanyomni. Újra nyílhat a pálya a hősök előtt. De a személyes felelősség előtt mindenképpen.

A hősi világ és a személytelen struktúra küzdelme a műfaji kettősségben is megnyilvánul. Az árnyalt lélekrajz, a társadalmi meghatározottság kiemelése, a tényszerű hitelesség a nagyrealista regény felé mutat, melynek jellemzői azonban szervesen ötvöződnek a hősi eposzéival. Ha akarjuk, van in

medias res kezdés és seregszámla, emberfelettinek tűnő hősök állnak a középpontban (Gyulaffyt „nemhiába hívják magyar Akhilleusznek”), akiknek a tettei egész közösségek sorsára kihatnak, megvan az eposzi objektivitás (a Bajazid-féle török hősök is példaképszerű alakokká válnak) és a részletezés (ez persze a nagyrealizmusra is jellemző, lélektanilag pedig a szereplők mindenre kiterjedő figyelmét érzékelteti). Eposzi sajátosság az is, hogy a cselekmény egy várostrom (Hegyesd visszafoglalása) és egy (Gyulaffy és Bajazid közötti) párbaj köré szerveződik (körítve számos egyéb ütközettel és párbajjal).

Érdekes, hogy maga az ostrom és a párbaj rendkívül gyorsan lezajlik, az előkészítés, az engedélyeztetés az, ami rengeteg időt vesz igénybe, érzékeltetve a háttérben tevékenkedő, személytelen hatalmak súlyát, sőt túlsúlyát.

Hát, várjuk, hogyan folytatódik egymást erősítve vagy egymást gyengítve az olykor elszabadulással fenyegető hősiesség és a mindent átfogni és sokszor lefogni kívánó struktúrák összeszikrázása. Például Gyulaffy Erdélybe helyeződő történetében.

STURM LÁSZLÓ

STURM LÁSZLÓ (1967) az ELTE magyar–oroszl szakán végzett. Az irodalomtudomány kandidátusa. Szombathelyen egyetemi docens, a *Kortárs* szerkesztője.

„Ünnepek remegő kézzel csurgatott bora”

Kiss Benedek: *Napi gyász, napi vigasz*

z erősen retorizált kötet cím pontosan kijelöli Kiss Benedek

verseinek keretét. Az anafora a hétköznapiok léthelyzetére, az olykor gyöttrő ismétlődésekre fókuszál; a gyász–vigasz kvázi-oxymoronja (hisz azért az ellentét nem feloldhatatlan, a gyász megélése, a gyászmunka elengedhetetlen feltétele a vigasztalódásnak) följebb emeli a tekintetünket, a mindennapokból valamiképp az ünnepnapok irányába, az emberi lét olyan érzelmtartományaiba, amelyeket időről időre mindnyájan bejárunk. Maga a címadó vers a kötet felezőpontján olvasható. Gnómaszerű rövid darab; álom és való ellentétét oldja fel igaz és való párhuzamában, a sors szeszélyeinek elfogadását, a Mindenhatóba vetett hitet mondva ki hangsúlyos, verszáró helyen.

A gyász és vigasz váltakozása a Kiss Benedek-vers ritmusának is metaforája. A hangsúly- és szemléletváltások rapszodikussága

SZÉPHALOM
KÖNYVMŰHELY, 2012

adja azt a különös drámaiságot az egyébként többnyire a dal műfa-

jába tartozó verseknek, amely nemcsak az olvasó figyelmét tartja fenn szüntelen, de világmagyarázó elvvé is válik (színpad az egész világ...). *A legnagyobb titoknak*nak titulált csönd is az örökös kettősség, a remény és kétségbeesés érzéseit váltja ki. Mert bár a csönddel „beszélgetni lehet”, „mindenedből kiforgat”; mozgalmas ellentéteket sorjázó igék készítik elő azt a meghökkentő következtetést, amely szerint a csönd édesanya, ki „halálba pólyáz tíz órára”.

A „ki kit fal föl?” kérdése rejlik ebben a duális szemléletmódban: akik „koncokra vágynak”, „nem látják, koncok ők is”. Az illúziótlanság nem jelenti az életszeretet föladását, nem lemondás az élni akarásról, még ha vannak is versek – ilyen például a *Savanyú erjedés* –, amelyek a zárlatban nem a

réhez (*Beszélgetés egy halott baráttal*). Az Oláh Jánosnak címzett *Hajdan, a Ménesi úton* egyenesen így nyit: „Kemény legény vagy, / János, / de mi sem vagyunk bodzafából.” S így zár: „János, mi hajdan a Ménesi úton / a világot szólítottuk / viadalra. // Igazságunk volt s bátorságunk, / s így kellett történnie. / Az embernek néha / fél kell tudni magában / Istent / a porból / emelnie.” Itt művészi és emberi helytállás azonos érvénye és szétválaszthatatlansága fogalmazódik meg. Másrészt a sokat megélt, meglett férfi bölcs beletörődése adja a rebellis hang ellenpólusát. „Ma már örülök, ha magamnak van bora, / s valami delírium-félében beköszön a világ” – így a *Szétrúgott palackok* a maradék életörömről. (A korábbi bor-ciklust – *Szép magyar boroknak dicséreti* – folytató *Tokaji Aszú* és *Cabernet Sauvignon* ennél hetykébb örömmel éneklí a bor dicsőségét.) A világot nem megmérő, csak megfigyelő ember apróbb örömei adják a megtartó erőt. „Vadlúdcsapat / húz el fölöttem, s a nádszálakat / talán egy hód köti be várnak. / Szép meglepetések várnak” (*Amikor int az óra*). Ebből a *napi vigaszból* táplálkozik a költő istenhite is: „Annyit tudok csak, / játszásiból / Isten belénk is különös kódokat / s fénymagocskákat rejtett” (*Reflektorozás*).

A kötet világ- és önszemléletének összefoglalója a záró vers. A *Míg nyílik a szám* gyász és vigasz, elégedetlenség és megbékélés hangjait váltogatja szinte sorról sorra. Ez a hullámvás, a kedély- és létállapot diszharmóniája valójában kiküzdött, megszenvedett polifóniája a létezésnek: maga a mítoszi egység, amely az ember életét egybefogja. Még ha Kiss Benedek nem is a mítoszok, sokkal inkább történelmi és jelenkori társadalmi viszonyok távlatában tekint a mindennapokra.

A variatív ismétlések ritmikája a fő versszerző erő: „Nem hagylok el, / életem, / élet, / míg nyílik a szám, / dicsérem a Földet, / a Földet és annak ostoba és bölcs / lakóit, / ostobák és bölcsök között is / jó itt.” A „Nem hagylok el, / életem” halállal való szembeszegülése a második versszak vé-

gén kap új nyomatékokot: „s ha lehetne, / megszületnék / újra.” Nincs persze szó naiv életigenlésről, inkább valamiféle panteista és lemondó beletörődésről: „jó, ha szélben pirul az arcom, / akár a gyümölcsök, / célt sem tudva”. A harmadik szakasz teszi ezt igazán világossá, nyelvi játékokban oldva föl a belátás keserűségét: „Pedig a gazság / s az igazság / libikókája igencsak billeg, / ma jót eszünk és bizunk, / holnap gyász eszi / szívünket”. A *Míg nyílik a szám* tulajdonképpen hála-vers, nem nevezi meg, de ott érezzük a Teremtő és az életen végigkísérő embertársak iránti hálát – amit némi keserűség árnyal, az örök meg-nem-elégedés jellemző művészi attitűdje: „hálát adok minden napért, / s ha jön az az óra, / sajnálkozni fogok bizony, / hogy létem burkába / csak ennyi fért.”

Kiss Benedek költészete nem harsány eszközökkel hat. Nem tesz kizárólagossá egyetlen poétikai módszert sem, mértékkel él mindegyikkel. Előfordulnak nála hapax legomemnonok, Bella István-i szóteremtések, de ritka az, hogy ezekre építi a versmenetet. (Ez ügyben kivétel az *Átévszakulások*, amely már címében kiaknázza az új szóalkotásában rejlő energiát, s minden versszak ilyen szóeleményből építkezik: „tavaszultán; tavaszlok; kinyárlík szívem; megöszlök; téllek csak, téllek”). A metaforát sem teszi kizárólagos versszerző elemmé, ám nem egy versében tűnik fel olyan ket-tőskép vagy hasonlat, amely a költő kivételes képi fantáziájára utal: „leperreg egy-egy alma a homokba, / mintha köhögős, tuberkulózisos kislány volna” (*De a virágzás!*); „ha rám szakad egy éjszakám gerendája” (*65. születésnapomon*); „bakfis gyertyafény” (*Baka volt, magyar*); „kísérjük pásztorló bizalommal / a szanaszét szédelgő világot” (*Legyek mellette*). Olykor allegorikus látványnyá tágítja a képet, hogy aztán egy köznyelvi fordulattal billentse ki az olvasót: „Muskátlik hajnali illata / olyan, mint a / farkas szaga, // körülsonpolyog, / nem ereszt, / s minden szírom / vérezni kezd. // Édes hajnali társaim! / Mit van bámulni / egy muskátlin?” (*Muskátlik hajnali illata*)

[Szemle]

Nyelvi játék, metaforikus képi világ és retorikai (elsősorban anaforákon, variatív ismétléseken és ellentéteken alapuló) szervezetség együtt alakítja a Kiss Benedek-verset, amely így – hogy nem válik „látványossá” egyik poétikai elem sem – szinte észrevétlenül építi föl a maga struktúráját és esztétikáját. A Kiss Benedek-vers nem a hirtelen ráismerések, hanem a hosszas elidőzés terepe, „ünnepek remegő kézzel csurgatott bora” (*Tokaji Aszú*).

A *Napi gyász, napi vigasz* előtt két évvel, 2010-ben jelent meg a költő összegyűjtött verseinek kötete, az *Utak keresztje*, majdnem öt évtizednyi életmű összefoglalása. Örömteli, hogy a költő azóta is töretlenül dolgozik, és a *Napi gyász, napi vigasz* kiérlelt, harmonikus kötete mellett legújabb folyóirat-publikációi is igazolják: kortárs irodalmunk egyik legjelentősebb költői életműve tovább gazdagodik.

NAGY GÁBOR

NAGY GÁBOR (1972) Körmenyden született költő, irodalomtörténész. A *Hitel* kritikai rovatának szerkesztője. Legutóbbi kötete: *Angyalaid mind repülni tudnak* (versek, 2011).

Lepkék útján a lélek

Kiss Anna verstájairól, új verseskönyvéről

A komolyan vesz-
szük Kiss Anna új
verseskönyvének tartá-

lomjegyzékét (és miért is ne vennénk komolyan), s abban a versek egy csokrát jelölő *Függelék* fejezetcímet, akkor a fejezetet megelőző két *hosszúverset* (egyiküket *dramatikus versnek*, *epikolírának* is nevezhetjük) mindenképpen a kötet *főszövegének* kell tekintenünk.

Azaz olyan szövegegységnek, amelynek mintegy kiegészítője, magyarázata, bővítménye, mindenképpen szerves értelmezési tartozéka a *Függelék* mindahány sora, mondata – legyen az bármilyen műnemben született, ez esetben lírai az is. Egy korábbi interjú szerint, amely épp a dramatikus versek szerzői instrukcióival foglalkozott, s ezen instrukcióknak a szöveggel való egyenjogúságát-egyenrangúságát tételezte fel, a költő szerint (s ez is versformára tördelve): „Feszese fogom, / valósággal komponálom a / darabot, hangzással, / világitással, térrel, ahol / minden leejtett / kéznek, érintésnek, / félrehúzódnak, a kerekescocsi / járásának

KORTÁRS KIADÓ,
2012

is szólamszerű / funk-
ciója van.” Merthogy a
gestus, a létezés ter-

mészeti, állati, emberi mozgásrendszere minden elemében jelzés, *szemiotika*, s *életszerűbb*, mint a beszéd, a szöveg – próbáljuk értelmezni a vallomást. Arra a lírai eljárás módra gondolva, amely Kiss Anna költészetének feltűnő sajátossága: hogy a világot, a létezést nem intellektuális, bölcséleti tételekkel írja le, hanem sokkal inkább *mozgóképekkel*, „alig-szöveges”, *igéssel dús folyamatjelzésekkel*, a teljes, égi-földi, kozmikus létezés meg a pontosabban nem definiálható *lélek* örvénylésének, áradásának, zúgásának, rebbenésének trópusaival.

Tehát igen, Kiss Anna minden könyvének minden címe, a versek minden szövegtördelési formája, kurziválási megoldása, a költő minden központozási eljárása, írásjelhasználata nélkülözi az esetlegességet, a véletlenszerűséget, az ad hoc jelleget; e lírában minden írástechnikai, minden poétikai megoldásnak üzenete, jelentése van. Komolyan illik, kell ezért vennünk azt is, hogy

a *Függelék Távolodó* című költeménye a főszöveg *Túl* című epikolirai darabjának szövegvariációs ismétlése is, valóban, szinte nyomatékosító erővel hangsúlyozva a mindenségbe olvadás, a létből távolodás megrendítő élményét. (Itt is, most is: mert a *variációs ismétlés* Kiss Anna lírájának mindenkor kedvelt és gyakran alkalmazott kifejezési eszköze.)

Vagy hogy a borítósöveggént olvasható *Ejő, hej* regőlőszöveg-szerű mondókája ugyancsak a *fenti és lenti hét lét*, másképp az élet-halál képzet erős kötetbeli jelenlétét (is) ígéri, de azzal a négy záróssal, amelyek *távolodóban* is életesélyt remélnek. Mert bár „talán végére / értem, tudom, / mi reng a / mélyben”, mégis, olvassuk a borítót: „...süvöltő / lenti létnek / küldd vissza / lényeit!...” S nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy a *Hol* című hosszúvers címe után, bár a grammatikai szabály megkívánná, nem tesz a költő kérdőjelet. Talán azért – kísérreljük meg az értelmezést ismét –, mert hogy nem is kérdés ez, inkább állítás, a bárhol, akárhol, valahol, vagyis *mindenhol* értelemben, nem is kétely, inkább bizonyosság: az élet minden szakrális vagy profán eleme az eleje- végenincs metafizikai létezésen belül helyezhető csak el. És gondolkunk a kötetcímre is: a *lepke* itt is a *köztes lét, egyidejű lét* sűrűn felbukkanó metaforája. Bábból a lepke s lepkéből majd a báb, egyik a másikban hordozza önmaga másfajta létállapotát: akár a költő, aki nemcsak az évezredes kultúrák létformái között jár-kél, létezik számos virtuális alakban s helyen, s *rekonstruálja* (Jánosi Zoltán), teszi lakhatóvá *azokat önmaga számára*, de a való-álm-képzület időtlensége, együttlétezése, egyidejűsége is ismerős számára. A *Szélörvények vonulnak* című korábbi kötet (2010) sok versében szembesült már az olvasó a metafizikai *egyidejűség* lírai élményével, a lepke-metafora régi kísérője ennek az élménynek, például a kötet címadó darabjában is: „szélben felgyúló / lepkébáb / még változik, / még egy vele, / épp változik...”.

A lét–nemlét együttthatóságának, egymásban létezésének e tipográfiai megoldásokkal

is kiemelt tematikai meghatározottsága nem újdonsága tehát e könyvheti kötetnek, a *Lepkék útján a léleknek*: a „nem lineáris” (Nagy Gábor), hanem egyazon pillanatban átélhető idősíkok, időszegmensek, egyáltalán az *Idő* nem filozófiai, hanem *érezkelt* mindenhatósága, ennek lírai megjelenítése a költői világszemlélet alapjainak folytonosságára, e téma ki nem kerülhetőségére, sőt el-sőbbségére utal, s így feltűnik mindegyik verseskönyvében a költőnek. Az *örökké vonuló szélörvények* metafizikájáról a misztikus-mágikus ironia hangján beszélő Fehér Béla regényeiben „selyemzsinór”-nak nevezi a végtelenben és véget nem érő gomolygó-hullámzó létet, amelybe hol itt, hol ott kapaszkodik bele az ember; a múlt, jelen és jövő csak civilizációs fogalmak, ezek csak az *Idő* közmegegyezéses, verbális feldarabolására születtek. Kiss Anna „selyemút”-nak hívja, *szélörvénynek* és *örökké szálló vadludaknak, felhőnek* és *szélnek, lúdpehelynek* és *almamoly-nak*. Az *idő* Kiss Anna számára *azok a lepkék*, melyek „halhatatlanok, / gubón át / látszanak”, vagy a *halk lebbenésű gyolcsok*, a *ki nem alvó Hold* és a *ki nem bunyó Nap*, az *el nem porladó gránit*, az *éjre nap, napra éj* megállíthatatlansága. Kiss Anna számára az *Idő*, a lét és nemlét egyetlen hatalmas metafora, melynek hasonlítottját ezer apró hasonlítóval értelmezteti.

Ugyanakkor – ezt Jánosi Zoltán, Kiss Anna minden bizonnal legérzékenyebb, legértőbb kritikusa fejt ki több tanulmányában – ez a költészet jellemzően hangsúlyos vers- és létélmény, rátekintve a költő életművére, kronológiai rendbe állíthatóan dúsul kötetről kötetre új és más vers- és létélményekkel. „Kiss Anna egy benépesített, különböző folklór- és archaikus forrásokból összeállított, egységes térré épített, stilizált, pszeudo-archaikus-folklorikus világot hoz létre”, írja (Kiss Anna birodalma. *Bárka*, 2011/4), s ezt a visszafelé rekonstruált időt s újjáépített kultúrhagyományt a *költői pozíció átbelyezésével*, egyúttal a jelenből való kiemeléssel tudja csak birtokba venni. Már a *Feketeügyű* című kötet (1974) mutatja ezt a szándékot, véli a kritikus,

[Szemle]

majd sorban a könyvek: a *Másik idő* (1999), mely válogatásként is szorosra fűzi e tematika darabjait, vagy *Az éden íze* (2006), *Az úrnő ezüst ujjá* (2008). A költő „orpheus”-i alámerülésének „kronológiáját a mágikus mítoszteremtő korok, a nomadizálás időszaka, az európai középkor, illetve az újabb kor erős folklórtudatot őrző időszakaszai és ezek tudattöredékei adják”. Poétikai birodalmának „limesei térben Európán kívül, elsősorban a finnugor népek életterére, Ázsiába terjednek ki. Amerika etnográfiai régióinak meghódítása a szerző újabb években írott költészetének sajátja. Hogy ezt a világot minél hitelesebben és lélektanilag is »igazoltnak« megragadja, Kiss Anna folyamatosan történelmi arcokat ölt magára, és távolban gyökerező archaikus-folklorikus szerepeket teremt.” Azaz, írja a kritikus, Kiss Anna „maga lesz az archaikus vagy nomád krónikás, az énekmondó, a bájoló, a sámán, a táltos, a világalkotó hős, a démon, a vajjámos, a boszorkány, a mitikus hős, a kultúrhérosz, a mágikus praktikák tudója, a bűvölések és a hasonló titkos erők hálózatában élő szegény ember, a garabonciás vagy a mágikus ihletésű állatfigura”. Közben ugyanezeket a szereplőket „mint második és harmadik személyeket is megteremti részben epikus, részben drámai vonásokkal átítatott »költői« műfajaiban”.

Ebbe a rekonstruált költői világba a valóság folklórhagyományai, a kulturális hagyományok létező tárgyi emlékei mellett azután a közelítőbb idő családtörténeti epikájának töredékei, valós vagy teremtett részletei is beépülnek. A *Szélörvények vonulnak* (2010) például a „Hová / még egyszer visszatérünk” kötetindító soraival épp ennek a vagy volt, vagy nem volt történetnek, ennek a folyton szőtt *kárpitnak* az újraszőtt, a mítoszi múltnál talán a költő számára felfoghatóbban *közösségi élményt* jelentő mozzanatait is megéneklei. A költő itt már legalábbis változtatja a költői pozíciót, a mítoszi idő mellett a személyes sorsélmények által előhívott, megidézett idő is megjelenik. A *Most lenne* című versben például, amely utalásszerűen egy ugyancsak rég elkezdett mese *foly-*

tatása, egy lónak elbeszélte történet a mesélő múltja is egyben. A szerepkettőző költő egy személyes sorsélmény pillanatképeit eleveníti föl, s épül fel ugyanakkor mindkettőjükben, az öreg, talán vaksi, talán csak poétai alakváltozatban, talán irodalmi emlékként létezett lóban s az emlékező költőben „bévül”, a valahai világ:

*Semmi baj,
Szépségem, semmi baj,
más a világ, de itt van!,
a leszólt, szeles dombok
még itt vannak.
Megdől a fű,
épp őszül a lámpavirág,
kikericsok szirma bújik a
földből, semmi baj,
mesélem én, mit látnál!*

Az Erdélyi Zsuzsannának ajánlott *Velünk múlt* a keresztény liturgia profanizálódott, az archaikus népi imádságokban máig megőrzött, *velünk múlt* elemeit, az egyházi közvetítőt nélkülöző ember–Isten kapcsolat ősiségét, egyúttal időállóságát, velünk létezését villantja fel; a *Fúvott gyönggyel* balladás, Nagy László-i versképzetet idéző sorai a költői én vallomások kitarulkozását mutatják. A *pszeudo világ* e kötetben már sokszor elengedi a költőt, még akkor is, ha ezt az *egybeszótt* időt (*Mint egybeszótt idők*) *A semmi teljessége*, *A kevés öröme*, *Az elég nyugtalanúsága*, *A sok halálszaga* egyre kevesebb sort, kevesebb szót tartalmazó fejezeteiben a természeti múlt képzelte teljességében látja értékeesebbnek. A vers négy szakasza mintha az emberiség történetének természeti képekkel megjelenített metaforája volna.

De feltűnik, s nem egy költeményben, a költői *veszélyérzet* megvallásának jele is (például: *Hatalmak rejtett ideje*): mintha a költő érezné a múltba oladásban-temetkezésben rejlő fenyegetettséget, a személyiség elvesztésének lehetőségét, hogy „reménytelen / onnan ide érnem”. A *Kendő a hóban* például azt a Smidt Éva néprajzkutatót, kultúrantropológust idézi elénk, aki eggyé vált a csak felfedezni akart sámánisztikus világgal,

s az „istenség lakta / fenti fejedelmi / házba ér”, s lett belőle is „énekét nem találó, / régi beszédét / nem találó”: s csak a ’szánnyomoknál / maradt / kendője lángol / utána a fehérben”. A „végenincs kárpit” „kesze-kusza” történetei (*Viasz Mári megkísértése*) egy teremtett, költői világ versterében jelennek meg ugyan, s a költőnek nem célja értelmezési kulcsot adni minden képhez, kódot minden hanghoz („Én halom” – írja), de ez a *limesi tér* valamiképpen már a költő létező vagy létezett, mindenképp személyes életterét érinti. Ismert mozdulatokat, illatokat tesz lírai tárgyá, ismerős *levendulást, szüvecskés párnát*, ismerős, (valahonnan, valamikorról) a *lepedőbe rázott szilva* is, a *bokornyai estike*, a *vizes piskóta*, a *tepsi rétes*. Kiss Anna e kötetbeli verseiben, főképpen az epikus hosszúversekben egy csapatnyi alakmás jár-kél a valóságos tér tárgyaiból, illataiból, ízeiből, akár megtörténetett történeteiből, a reális létezelemekből konstruált virtuális tájakon: s ez a mozgalmas, sűrű, izgalmas, benépesített költői világ mintha kiemelné a lírikust a magányos poéta, az önmagát versbe falazó, a pszeudótérbe szorult költő pozíciójából. Aki pontosan érzékeli ezt a megingott, stabilitását vesztett, megváltozott ábrázolási pozíciót: „lábam / szabadulni akar...! Maradna is” (*Téli teák, kidőlnek*), de a kötetzáró „Fázom” szó elesettsége, kivetettségérzést sugalló szomorúsága egy új, másfajta költői létértelmezés lehetőségét is magában hordozza. S a 2011-es *Jár nyomomban* című kötet is másféle költői tekintetváltást mutat.

Az Idő mindenhatóságának alapvető élménye, az időben-térben járás szabadságának igénye, a valóságos utazás élményének szüntelen vágya nem változott, ennek szép megvallása az *Ami volt, újra megtörténik* című vers:

*maradnál otthon a
Világoló lapoknál,
de más parancsol a te két
bajból-bajba lábadnak,
virágom, nem te!, intés
minden sarkadra csukott*

*ajtó, és mégis!, intések
az elveszős álmok,
mégis!, veled rohannak
tovább a vizek, a lassú
jég, bezárult réseivel,
betemet vagy kiás a szél!,
szembejön átbágot
törvényeivel, sejteti,
miért van így, aki
az átkozott két
lábadnak parancsol!,
és ami volt, újra
megtörténik, mert
megtörténik, mert a világ
az világ, és te is te vagy,
és mi az, hogy otthon...!, a
bosszú pillanat, amíg
zubansz...!,
ha versbe is...!*

A kötetbe sorolt versek túlnyomó többsége ténylegesen is utazások, valódi és kulturális bolyongások lenyomata: de az élménylíra most is feltűnő darabjai mellett erőteljesen uralják a könyvet az *intellektuális tapasztalás* versei. Valójában nehéz e művek műfaji meghatározása, hiszen bár a költő „esszéket, tanulmányokat sűrít, lényegit át versekké” (Ács Margit), feloldva a sor-kényszert tömény, lényegre törő, pazar kisesszé valamennyi. A részint a költő kanadai, részint izlandi, de más tájakon, más országokban a közelmúltban vagy régebben tett útjának kulturális, nyelvészeti, kultúranropológiai élményeiből, továbbá könyvtári búvárkodások szaktudományi megállapításaiból komponált szövegek kulturális-civilizációs leltárként is olvashatók. Hol s mi maradt meg egy-egy nép identitásképző hagyományából, milyen nyomai, évezredek átéltszokásbeli, hitéleti tárgyi vagy folklór-hagyatékei maradtak, s e hagyományok miképpen kapcsolódnak, kapcsolhatók a glóbusz más tájain felbukkant hasonmáaikhoz. S egyáltalán: mi az oka e sűrű egybeesésnek, hasonlóságnak, s egyáltalán „Hol ringott Európa bölcsője?”. *Fel, Izlandon vallatni az időt, Nyitva a felleget-ajtó, Kalevala Pauperum, Mégis, mi az álomkeresés?, Vándor*

[Szemle]

dallam, Kik vagyunk mi, népek? , Mélykék és vörös: s még tucatnyi *versesszé, esszévers, kis-esszé* kérdez rá a kulturális jelrendszer feltelezett közös gyökereire. Mert a költő a sugalmazóan sorakoztatott adatok, tények mögött sem az állító, hanem a rákérdező költő pozíciójából fogalmaz, tudván tudva: „jelzőgén, / vándordallamok, / előhangsúlyos, ragozó / nyelvek, néprajz, tipológia, / kultúranropológia, / történelmi, földrajzi / atlaszok, bizonyos / kis népek szótárai, folklór / (mitológiai látásmód), / régészet, összehasonlító / tudományok, fizika, kémia / genetika, informatika... együtt” a „ki az ember” kérdését vizsgálják. A költőben csak „felsejlenek a dolgok, / rejtett összefüggések – / és hitelesítik majd váratlan / utak, álmok, mítoszok, / tények, könyvek, dokumentumok, / verseket kopog a vén / Remington: mind ómen” – a válaszok keresendők.

A legutóbbi verseskötet, a *Lepkék útján a lélek* pedig visszatér a már ismert, önmegsokszorosító költői attitűdhez, s poétikai eljárásaként is többnyire asszociációs halmazokból építi versbeszédét Kiss Anna. A metaforikus zuhatag, a trópusok örvénylő áradása, a nem minden üzenetében feltörhető, rejtjeles szövegek azonban a mondatok sodrását, a „lázbeszédet” megszakító, a képekből kifénylő, pár tőmondattá tömörített létbizonyosság révén mégis tovább viszik, versről versre, az olvasót, s benne tartják ebben a határtalan versképzetben.

Tematikai újdonsága azonban a kötetnek a *halálélmény személyessé* sötétedése.

Az *örök visszatérés* mítosza, a lét–nemlét kozmikus egységének hite, az örökké „lengő ablaktáblák”, a szélben örökké forgó „malmok”, az „idő visszatér / önnön / mélyéből újra s újra” kételytelen bizonyossága a halál személyes veszteségérzékelésétől válik támadhatóvá, kikezhetővé. A *Túl* című hosszúversnek is egyik fontos szólama a halálképzet, amely pedig a korábbi kötetekben alig-alig jelent meg verbálisan, hiszen a létezés teljességének nem végleges, azt nem lezáró, csupán egyik formájaként értelmeződött. Ennek az átalakult létértelmezésnek

szép előképére a *Szélörvények...* kötetben is felfigyelhettünk a „Mátis Livia emlékének” ajánlott, a halállal szembeni dacot is kifejező, *Élni* című versben. A verskompozíció hétsoros szakaszokon át vezeti a gondolatot reménytől az elmúlás kikezhetetlenségéig. Az élet–halál közötti félalom–féleszmélet álmoképeit a *fehér* (reményt és befejezettséget egyként megjelenítő) metaforájával kezdi s zárja a költő. Az első két szakasz már bizonyosság: az „árva lúdphegy” *életen s halálon* kísérője az élni remélnék, de a visszatuló harmadik versszakban „fehér, / halk lebbenésű / golycsok” sejtetik a kórházi életremény lehetőségét. A *feldől*t *tejbe* ragadt fehér *lúdpibe* egy megterített asztal, vendégváró *fehér abroszának* képét hívja elő, hogy majd a megismételt metafora egy apró variációs eltéréssel már ne a golycsok résein kivillanó *nap*, a kelmét lebegtető „boldog” szél bizalomérzetét idézze: a „résen át, a golycon / át vakító égi / dolgok”, talán egy műteti lámpa fényére asszociáltatnak. S majd eltűnik a *fehér*; „hánykódó szelek” s „mély homály” utal az öntudatlanság állapotára, s a „gránit” a sírkőre, s a feltáruult „nagy torok”, a sír metaforájaként, megtöri a tényt elfogadni nem akaró költő ellenszegülését. Amelyet poétikailag az újra és újra visszahozott természeti metaforákkal jelenít meg Kiss Anna, közülük elővillantva még egyszer a hegyteteji asztal fehér abroszát: már a halotti tor asztaláig kísérve a vers olvasóját.

A *Lepkék... című* kötetben a *Nagy ősz, harangok évszaka* a templomépítő Makovecz Imre sírverseként mutatja az érzelmi érintettség, a személyesség jegyeit, az énmegmutatás, az alanyi kitarulkozás nem álcázott, ritka pillanatait. A *Túl* című dramaturgikus versben pedig a *Halál* egyenesen szereplővé válik: a költői álarcok egyikévé, hogy azért most is a lét–nemlét metafizikájáról folytasson a vers többi szellem alakjával dialogizáló eszmecserét. A *fátyolkák, a gyík, a zilált nő, a Nyugtalan, a Vadszekfűs nő, az almamoly, a fecske, a sebhelyes, a Lovas, az Orgonahangoló* Kiss Anna *verspanteonjának* alakjai, poétai alakmásként ütközte-

tik, egy nagy, álomi történetbe is ágyazva, epikus mozzanatokkal telítve a versfolyamot, az egymáséival valamiképpen azért rímelő létnézeteiket. Mindegyik a maga létformájával jelképezve a létezés teljességét, bonyolult, összetett rendszerét: az almamoly és a Halál, a Vadszékfűs nő és a kígyó ebben a teljességben egyenrangú. A műben, velük szemben, egy kirívóan idegenre, távollatlanra hangolt, nem érzéketlen, de csak önkörén belüli szellemi mozgásra képes figura, *Szivi*, a teljes értetlenség, a metafizikai gondolkodással szembeni tökéletes idegenség mondataival szimbolizálja az elvont és a profán, sőt a természeti és a civilizációs figurák közötti különbséget. „Mi van...?” – kérdezi újra és újra, „Mit mond?”, s a legtöbb, amire itt sem intellektuálisan, csak ösztönszinten képes: „Ez olyan szomorú!”. S a vers, bár most is a „tovább élnek a / holtak”; a „mintha”-lét; a kvázilét; a „Jön valaki, hogy mindent / kezdjen előlről”; az „És vélünk / mind, ki volt”; a „felébredsz, partra vet / a nagy, másféle ár, / a nemlevés” képzetkörében, mégis a „kiértem / a világból” vallomásával az Időnek már sokkal több létélményét fogalmazza meg.

Ha ennek az élménynek a kronológiáját vizsgáljuk, abban egyértelmű változásokat látunk. Habár Kiss Anna teljességképe, transzcendencia-képzete a fizikai létezést sohasem szakította ki metafizikai folytonosságából, a költő már ismeri az evilági *befejezettségérzés* traumáját is. E kronológia szakaszai: a halál mint a kozmikus világegész, az örök körforgás egyik, akár lényegtelen stációja; a halál, a végtelen létezés egyemberi akadályja – és a halál mint értékvesztés.

S ha másnak, újnak véljük Kiss Anna halálélményét, a *Lepkék...* című könyvben másnak, újnak tűnik fel, bár inkább csak sejthetően, nyomokban, a költő istenképe is.

Amely élményre a keresztény istenfogalmat eleve nem használhatjuk: archaikusabb, mítoszibb, panteisztikusabb teremtő-képzet a költőé: s mégis, mintha csak a zavar, a szemérmesség gátolná a költőt abban, hogy a keresztény mitológia iránti észlelt, érzelmi-szellemi vonzeróról beszélni merjen.

A *Hol* című hosszúvers több helyütt felvilantja ezt a fajta hitmotívumot, s a keresztény mitológia bibliai allúziói is megjelennek: „almákban a dolgok / elrejtve várnak”, írja Kiss Anna, és a „földre / leszálló angyalok” gyakori figurális megjelenései a versgondolatnak. Aki fentről *lenéz* a „bábfára”, aki *adta*, hogy viruljon a világ, akinek figyelmét, intését a lent *ridogálók* várják, annak nála sohasem Isten a neve. Olykor csak névtelen, rejtett alanyú megszólított: „közel vagy, mint / felhőid”, „Te mondd, mi mennyi”. De: „játszol velem, széllel / ütöd a hátam, ne dönts fel, / Szent Hívatlan, ne nyiss / örvényt alattam! – s ez már Babits cethal-metáforáját is eszünkbe juttatja (egy helyütt a *Cet-kép* verbálisan is megjelenik), s a versszöveg „nagy, halbontó” kése is ezt a képzetet erősíti. Megrendítő a költő küzdelme az élménnyel-érzéssel, mert a folyton körülírt, megnevezni félt *Fennvaló*, *Hatalmas*, *Szent Hívatlan*, *Teremtő*, aki benne, fölötte van mindenben, s akit a költő jelenséggel, tárgyakkal, lényekkel, érzésekkel szimbolizál, egy szorítóan esendő és alázatos hitvallomásban mutatja, hogy Kiss Anna költői nézőpontjának iránya most a jelenben küszködő lélek legmélye felé mutat:

*Elbánsz velem, de
belyed talán Te sem
leled, buzakodunk,
mert vélem, Hatalmas,
jobb Neked,
ojtott rózsáid hullnak,
virul szárán a vad,
úgy vélem, mostanában
nem áztatod magad,
elbánsz velem,
Hatalmas, de játszol is
velem, teremtettél nőt,
néha bánom, néha nem,
elbánsz velem, de belyed
talán Te sem leled,
hol szüntelen imáktól
pogányul fúj fejed,
ki lel füvet?, ki ápol?,
bolond nő, kabát nélkül
szalad ki a világból,*

[Szemle]

*magát minden balálból
kínokkal szüli meg,
S buzakodik Veled.*

E világteremtés, a Kiss Anna-i lírai életmű fogalmi kellékei, verbális karaktere, a természeti világot a legnagyobb metaforahordozó lehetőségnek tekintő poétikai eljárás módja az évek – és kötetek – során át jóval kevésbé változott, mint ahogy a költői tárgy alakult, módosult. A transzcendens világ, az archaikum, a természet, a „föld” üzenetei, a szél, a víz, a domb, a hegy, orom, a tenger, a virág, a madár,

a ló, a hajó, a kerék, a dob, a gyolcs, a kunyhó, a kéken villanó levendula, a földből kinövő almafa, a kékséget idéző kökénypálinka, a lángoló zab, a mélyből feltörő „bő erek” és „hús vizek”, a mindenség valamennyi féle-fajta mozgása, rezzenete, színe és formája *szavaként*, jelképi tartalmakkal beszél Kiss Annához, s jelölteti ki vele a költő *lírai birodalmának terreit*. E beírt tér azonban e mind ez idáig utolsó kötetben is a poétai figyelem változni tudó irányáról, a költő önmegújító képességéről biztosítja az olvasót.

CS. NAGY IBOLYA

CS. NAGY IBOLYA (1946) Debrecenben élő irodalomtörténész. A Debreceni Egyetemi Kiadó volt vezetője.

1848-as buszár